

ROMANIZAREA ȘI CREȘTINISMUL – COMPO朱E DE BAZĂ ALE CONTINUITĂȚII ETNO-CULTURALE ÎN SPAȚIUL DACO-ROMAN

Dumitru Protase

In sfera mutațiilor etno-culturale din Dacia romană și postromană până la așezarea triburilor slave, romanizarea și creștinismul au avut pentru autohtoni un rol deosebit de important, au constituit factori de bază ai devenirii etnice, lingvistice și spirituale. Fiecare în parte și apoi împreună, într-o strânsă conexiune, acești doi factori au contribuit succesiv la coeziunea etnică și socială a daco—romanilor.

Cu privire la romanizare, este unanim recunoscut și acceptat faptul că acest proces istoric este comparabil, ca însemnatate, cu marile migrații din primul mileniu al erei creștine sau cu fenomenul indoeuropeanizării din mileniile III-II ale erei vechi. Trebuie însă făcută precizarea că pe lângă trăsăturile sale generale, romanizarea populației și teritoriului dintr-o regiune geografică sau alta prezintă unele particularități, datorate locului unde, timpului când și bazei etno-demografice pe care s-a desfășurat. În anumite ținuturi cucerite de romani, romanizarea s-a realizat mai lent, în altele relativ mai rapid, iar în alte regiuni s-a șters definitiv, în funcție de rezistența populației locale și de multe alte circumstanțe. Celții și dacii, de exemplu, au fost mai receptivi la acceptarea culturii materiale și spirituale romane, a limbii latine, decât alte populații cuprinse în vastul imperiu al cezarilor. Stadiul mai avansat de evoluție istorică a unor populații europene, în comparație cu populațiile nord—africane sau vest—asiatice, a contribuit în mare măsură la asimilarea modului de viață roman, la însușirea unei mentalități superioare celei tribale, ancestrale. Romanizarea a înlocuit treptat graiurile autohtone cu latina populară, care s-a impus peste tot în viață publică.

Dar să vedem care sunt temeiurile, factorii, mersul și rezultatele procesului de romanizare pe pământul dacic, în secolele care au urmat întemeierii provinciei traiane, când și în ce condiții istorice s-a încheiat această mutație etno-culturală și lingvistică.

In Dacia romanizarea efectivă începe îndată după terminarea celor două războaie de cucerire, se desfășoară pe parcursul a 17 decenii de stăpânire romană neîntreruptă și se încheie în secolul IV, când provincia - abandonată oficial de Aurelian — nu mai făcea parte din imperiu, dar se afla permanent sub puternica lui influență. Trebuie precizat că cele două secole premergătoare cuceririi traiane - prin multiplele relații cu Roma - nu reprezintă pentru Dacia decât premisele romanizării, nu romanizarea însăși. Se cuvine de subliniat de asemenea că romanizarea în Dacia a fost un proces istoric real, profund și ireversibil, care a dus în final la geneza, dezvoltarea și dăinuirea poporului neolatin în ținuturile de la Dunăre și Carpați.

Și în Dacia, la fel ca în alte provincii ale imperiului, romanizarea s-a făcut prin colonizarea

teritoriului cu populație în general romanizată, latinofonă, venită din toate părțile imperiului, și prin asimilarea băştinașilor daco-geti, care și-au însușit felul de viață roman, au preluat civilizația romană și limba latină, schimbându-și astfel mentalitatea și însăși ființa lor etnică. Romanitatea dacică se sprijinea pe un fond etnic și cultural omogen și receptiv, pe mulțimea băştinașilor daci, care au ajuns la un grad avansat de civilizație în epocă. Acest fapt a facilitat și el asimilarea la romanitate.

Romanii au introdus în Dacia propriile structuri social-economice, politice-organizatorice și militare, produsele de tot felul, cultele religioase, civilizația, cultura și limba latină, adică întreg sistemul de organizare și felul de viață roman, aşa cum au procedat și în alte provincii mai vechi. Noile rânduieli romane au venit și în contact cu formele de organizare, cu civilizația și tradițiile populației dacice învinse. Se întâlnau astfel două sisteme sociale și economice diferite, două civilizații cu nivel inegal de dezvoltare.

Îndată după cucerire, în Dacia a început o colonizare masivă. Bogățiile Daciei atrageau, ca un miraj, mulțimi de coloniști, iar stăpânirea urmărea crearea unei romanități nord-dunărene puternice, capabilă să susțină interesele generale romane în spațiul dacic. S-au construit drumuri cum nu mai fuseseră în trecut, s-au înființat noi așezări, s-au întemeiat 11 orașe între care și o nouă capitală în Câmpia Hațegului, Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa, întreg sistemul și tehnica de producție s-au ridicat pe o treaptă superioară. O armată numeroasă (legioni și trupe auxiliare), circa 55000 de oameni, a fost adusă pentru apărarea noii provincii. Familiile militarilor, corpul de meșteri și tehnicieni, negustorii și oamenii de afaceri, slujitorii religiei, funcționarii aparatului administrativ, sclavii, coloniștii din mediul rural ori urban și alte categorii de populație au împânzit teritoriile provinciei.

Originea teritorială și etnică a noilor veniți apare extrem de diversă, din tot imperiul, dar marea lor majoritate veneau din regiuni de mult romanizate, vorbeau latinește și erau purtători ai culturii și civilizației, propagatori activi ai romanității și ai intereselor statului roman. Onomastica populației atestată în inscripții arată că 70-75% este de origine latină, fapt extrem de semnificativ pentru caracterul etnic al unei mari părți a celor veniți și trăitori în provincia traiană.

Privită în ansamblu, romanitatea Daciei se dovedește a fi de pronunțat caracter occidental. Planul și organizarea internă a orașelor, construcția tipică a edificiilor publice sau private (apeducte, terme, amfiteatre, temple, case), metodele, sistemele și materialele de construcție utilizate, divinitățile adorate și organizarea religioasă a comunităților, artele și curentele artistice, formele juridice și altele, totul arată că ne aflăm în prezență trăsăturilor romane occidentale. Chiar dacă se constată unele particularități locale, determinate de poziția sa geografică și de caracterul social-etnic al populației, Dacia s-a integrat organic, pe toate planurile, în romanitatea imperiului. Dar de o romanizare durabilă a unei provincii nu se poate vorbi, numai dacă ea a cuprins și marea masă a băştinașilor. Ca populație rurală majoritară, autohtonii daci au intrat în angrenajul vieții pro-

vinciei, însușindu-și din plin cultura materială de factură romană. Cu excepția habitatului, ritului funerar și a câtorva forme ceramice specific dacice, care s-au păstrat în continuare din perioada preromană, în restul vieții materiale se constată o romanizare totală. Unelele de muncă, obiectele de uz cotidian și gospodărești, podoabele corporale și vestimentare, ceramica, întreg inventarul arheologic al așezărilor rurale autohtone, totul este de fabricație și factură romană provincială.

Pe plan religios-funerar, autohtonii și-au menținut ritul de incinerare ancestral, dar au împrumutat de la coloniști și anumite forme sepulcrale, practici rituale noi, de tip general roman, necunoscute mai înainte de daco-geti. Așa este, bunăoară, și obiceiul de a pune defunctului un bănuț ("obolul lui Charon") pentru plata luntrașului la imaginara trecere în lumea umbrelor de dincolo de Styx. În ceea ce privește vechile divinități dacice, acestea nu sunt atestate sub romani, când ne întâmpină interpretatio romana, adică contopirea divinităților indigene cu cele romane. Se poate spune că zeitățile din pantheonul greco-roman au potențat mersul romanizării în Dacia.

Romanizarea, însă, nu se reduce numai la schimbări în cultura materială a băstinașilor, ci ea este în mai mare măsură o mutație lingvistică, etnică, de mentalitate și mod de viață. Este de admis că autohtonii dacii care foloseau cultura materială romană știau și vorbeau limba latină, care era singurul mijloc de comunicarea în relațiile publice. Limba dacică s-a stins, dar ea a lăsat în limba română un fond lexical de circa 10%, fenomen prezent și în alte limbi românice.

Procesul romanizării a fost determinat în Dacia, ca și în alte provincii ale imperiului, de o sumă de factori cu acțiune general valabilă: armata, administrația, comerțul, urbanizarea, recrutarea locală, circulația intensă a oamenilor, ideilor și produselor, contactele zilnice în procesul muncii, căsătoriile mixte, cultura, religia etc. Epoca mai târzie și experiența acumulată de romani în relațiile cu popoarele învinse, acordarea dreptului de cetățenie în timpul domniei lui Caracalla (a.212), stăruința autorităților și dorința autohtonilor de a deveni "romani" pentru cinstea și marile avantaje materiale, constituau factori eficienți în asimilarea la romanitate. În esență, mersul romanizării în provincia carpatică nu se deosebește de cel din alte provincii din centrul și vestul imperiului.

După 170 de ani de stăpânire romană, romanizarea Daciei se oglindește în domeniul etnic și lingvistic, în producția economică, în sfera vieții sociale și spirituale, în artă, legislație, instituții provinciale. Monumentele sculpturale, toponima și hidronima majoră, cele circa 4000 de inscripții latine, vestigiile arheologice de tot felul, circulația monetară, înființarea celor 11 orașe, modul lor de viață și organizare, mediul rural în ansamblul său, toate dovedesc romanizarea teritoriului și a locuitorilor. Orașele sunt integral produsul colonizării cu populație romanizată, iar satele autohtone au intrat pe făgașul romanizării ireversibile, întregind romanitatea formată de noii veniți în lumea rurală.

Creștinismul în Dacia încă romană este o realitate, susținută logic și documentar, dar dimensiunile sale se dovedesc să fie reduse la forme criptice, date fiind persecuțiile la care era

supus, înainte de retragerea autorităților romane la sudul Dunării. Rolul deosebit al noii religii - aşa cum vom arăta mai jos - se va constata din sec. IV înainte.

Se impune, însă, făcută precizarea că romanizarea în fostă provinție traiana nu a încetat odată cu retragerea oficialităților imperiale în sudul Dunării, pe timpul lui Aurelian, ci ea a continuat și s-a desăvârșit ca un proces natural în rândurile populației daco-romane până la începutul secolului V.

Prin romanizare și prin păstrarea romanității, în spațiul dacic a luat ființă populația daco-romană latinofonă, aşa cum s-a întâmplat în Italia, Hispania și Gallia, unde același fenomen a dus la formarea populației latinofone italo-romane, hispano-romane, gallo-romane. Popoarele neolatine, inclusiv poporul român, sunt rezultatul unei sinteze etnice și culturale între romani și autohtoni — dar nu și lingvistice, pentru că peste tot s-a impus limba latină. Ca element secundar (ad strat) se adaugă apoi cel alogen, slav în Dacia, germanic în Occident.

Creștinismul daco-roman adoptat și răspândit în limba latină are o importanță deosebită în istoria strămoșilor românilor, mai întâi pentru că se încadrează într-un fenomen cultural istoric de talie universală, iar apoi deoarece el reprezintă o mărturie solidă a dăinuirii masive a populației latinofone în Dacia postromană. De aceea, începuturile, răspândirea și generalizarea noii credințe au stârnit și stârnesc un viu interes în lumea științifică.

Spre deosebire de situația de acum cinci-șase decenii, astăzi dispunem de un fond documentar incomparabil mai bogat: câteva lăcașuri de cult și peste o sută de piese diverse din secolele IV-VI, descoperite în vreo 60 de localități din Transilvania, Oltenia și Banat. Acestea s-au găsit în fostele orașe și castre romane, dar și în unele așezări rurale. După începuturile sale în Dacia stăpânită de romani (sec. I-III), în condițiile de intoleranță și persecuție din partea autorităților romane, noua religie s-a răspândit liber în imperiu și la nordul Dunării, începând cu domnia lui Constantin cel Mare. Dar la creștinii daco-romani, în perioada imediat postaureliană, în Dacia rămasă Extra Imperium, credința în Christos s-a putut manifesta în voie, fără a mai fi prigonită de oficialitățile romane. Mai mult, în perioada preconstantiniană, la nordul Dunării își puteau găsi refugiu și mulți creștini sud-dunăreni, persecuți din cauza credinței lor, în special pe timpul lui Dioclețian, cel mai aprig persecutor al religiei creștine.

Se constată că vestigiile creștine daco-romane se concentrează în zonele unde, în secolele II-III, a avut loc o colonizare mai intensă, acolo unde romanizarea a fost mai puternică, adică în fostele orașe, pe lângă fostele castre romane și vile rustice, în mari așezări rurale și centre comerciale. Ele apar, în sec. IV-V, în locurile și și zonele cu grad mai elevat de civilizație, unde există o mai mare conștientizare și receptivitate față de noua religie. Lumea rurală a manifestat un mai pronunțat conservatorism, închinându-se în continuare și sau mai mult vechilor divinități. Așa se explică, în plan filologic și etimologic pagus (sat), paganus, rom. păgân. Faptul că populația urbană a primit mai repede creștinismul decât cea de la sate, nu este un fenomen specific Daciei,

ci se întâlnește și în alte părți ale lumii romane.

Cercetarea istorică a arătat peremptoriu că orientarea economică și cultural—religioasă a Daciei în sec. IV era către sud-vest, către nordul Italiei și regiunile illiro-pannonice, de unde au venit în Dacia numeroase elemente creștine. În schimb, după stabilirea hunilor în Câmpia Tisei la începutul secolului V, ținuturile carpato-dunărene au fost izolate de Imperiul Roman de Apus în plin declin și astfel au intrat în sfera de influență economică și cultural-religioasă a Bizanțului. După huni, acest blocaj a continuat prin gepizi și avari, instalați succesiv în șesul Tisei.

Referitor la dacii liberi din est și nord-vest, așezați după domnia lui Aurelian în fostă provincie, se dovedește că ei s-au romanizat și au primit creștinismul pe teritoriul ex-roman, prin contactul și amestecul cu populația daco-romană locală, latinofonă și în curs de încreștinare generală.

Cu privire la goții care s-au așezat în Transilvania pe la mijlocul secolului IV sau chiar mai târziu, acum se știe că ei nu erau creștini, fapt dovedit de întreaga documentație actuală, atât de știrile scrise, cât și de datele arheologice. Izvoarele literare privind încercările de evanghelizare a goților se referă exclusiv la regiunile extracarpatiche ale Daciei, unde Ulfila a activat, cu rezultate minore, până în anul 348, când a fost alungat de Athanaric la sudul Dunării, împreună cu puținii săi creștini arieni.

În stadiul actual al cercetării se poate cu certitudine afirma că - în afară de gepizi, care la începutul secolului VI erau creștini - singura populație creștină de la nordul Dunării inferioare era cea daco-romană/romanică. Acesteia îi aparțin toate vestigiile creștine din secolele IV-VI, cu excepția câtorva descoperite în cimitirele gepizilor din Transilvania (sec.VI).

Creștinismul daco-roman, de pregnantă factură populară s-a răspândit cu încetul, în limba latină, de la o comunitate la alta, din om în om și prin preoți sau prin mici predicatori locali, rămași anonimi. Nu se cunoaște nici un document sigur care să ateste creștinarea daco-românilor/romanicilor în legătură cu numele unui mare apostol sau predicator renumit, căruia să i se poată atribui convertirea generală la noua credință. Activitatea și păstorirea vestitului episcop Niceta din Remesiana, prin anii 367-420, s-a limitat la sudul Dunării, la romanii localnici și la cei stabiliți acolo după retragerea aureliană, precum și la goții persecuati și alungați din Dacia sud-estică de Athanaric.

Trebuie însă relevat că impulsul, sprijinul permanent și potențarea spirituală pentru creștinismul daco-roman au venit direct din sudul Dunării, prin contactul cu populația creștină și prin misionari ai episcopatelor de acolo. Este de admis că, cu preponderență în fază sa inițială, nu se poate vorbi în creștinismul daco-românilor de structuri organizatorice superioare, totul reducându-se la elementele esențiale de credință și la practica simplă a cultului, fără o ierarhie cristalizată și o jurisdicție bisericească.

După cele arătate foarte pe scurt până aici, se poate formula fără ezitare concluzia că

creștinismul daco-roman s-a dovedit viabil, că a mers mâna în mâna cu romanizarea, cu romanitatea populației. Propagat în limba latină, el a contribuit substanțial la desăvârșirea romanității pe parcursul secolului IV în spațiul ex-provincial dacic, a avut un rol foarte important la extinderea și fixarea latinei peste frontierele de altădată ale vechii provincii traiane, în lumea dacilor liberi. Termenii care la români exprimă noțiunile fundamentale ale credinței creștine - după cum se știe — inclusiv cel de biserică, sunt de origine latină, fenomen cu profundă semnificație istorică.

Creștinismul ca formă morală și romanizarea ca importantă mutație etno-culturală în spațiul dacic, s-au completat reciproc, mai ales în secolele IV-VI, reprezentând pilonii de rezistență și dăinuire a întregii romanități nord-dunărene în fața pericolului triburilor migratoare. Prin creștinismul în haină latină s-a constituit și consolidat populația romanică nord-dunăreană, care va deveni cu timpul popor român. Nu este o figură de stil, ci un profund adevăr că români, ca popor, s-au născut și au fost cei dintâi creștini în sud-estul Europei, toate celelalte neamuri vecine creștinându-se mult mai târziu. Și, dacă ei n-ar fi fost creștini în acele momente de răscruce, este îndoiefnic că ar fi rezistat vitregiilor vremii și ar fi rămas romani în masa alogenilor din sud-estul Europei.

BIBLIOGRAFIE

- Barnea, I., *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Roma, 1977.
Barnea, I., *Arta creștină în România*, vol. I, secolele III-IV, București, 1972
Daicoviciu, C., Există monumente creștine în Dacia traiană din sec II-III, în AISC, 2, 1936, p.192-209 = Dacica, p.505-516.
Daicoviciu, C., Romanizarea Daciei, în Apulum VI, 1968, p. 261-272.
Giurescu, C.C., *Istoria românilor*, ed.III, vol.I, 1938, p.223.
Giurescu, C.C., *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 101-146
Gudea, N., Ghiurco, I., *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988
Mihăescu, H., *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București-Paris, 1973, p. 310-313. Pârvan, V., *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.
Pippidi, D.M., *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 348-364.
Protase, D., *Considérations sur la romanisation en Dacie*, în Marisia X, 1980, p. 53-64.
Protase, D., *Autohtonii în Dacia*, vol. II, Cluj-Napoca, 2000, p. 71-97
Protase, D., *Romanizarea. Creștinarea daco-romanilor*, în *Istoria românilor*, vol. II, București, 2001, p. 159-168 și 587-600
Rusu, M., *Paleocreștinismul nord-dunărean și etnogeneza românilor*, în AIA 26, 1983-1984, p. 57-62
Stoicescu, N., *Continuitatea românilor*, București, 1980, p. 102-111 și 148-158
Teodor, Dan Gh., *Creștinismul la est de Carpați*, Iași, 1991.
Vulpe, R., în volumul *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977.
Zugravu, Nelu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997